

Inhoud

I

PSYCHOLOGIE

- 1 Over onthouden en, vooral, vergeten 11
- 2 Niets voorspelt de toekomst zo goed als het verleden 25
- 3 Verdringen bestaat! 37
- 4 Satan en zijn volgelingen 47
- 5 Medea's obsessie: Over wraak, vergelding en genoegdoening 71
- 6 De barre werkelijkheid van het wetenschappelijke forum 83

II

RECHT

- 7 Over opzet en schuld 95
- 8 Catch 22: Rechters en deskundigen 131
- 9 Over misdaad en straf 149
- 10 Wie geven wij het allerlaatste woord? 161
- 11 Over determinanten van gedrag en de functie van rechtsregels 179
- 12 Waarom rechters niet behoorlijk uitleggen 187
- 13 Een onmogelijke keuze 197
- 14 Over belastingmoraal 203
- 15 Over rechtvaardigheid 213
- 16 Een middag in San Quentin 229

Verantwoording 241

Noten 245

Over onthouden en, vooral, vergeten

In het najaar van 1957 vestigde ik mij als eerstejaarsstudent in de achterkamer van de woning van mejuffrouw Vullings aan de Graafse Dwarsstraat in Nijmegen, waar de lucht vervuld was van de penetrante geur van de zeepfabriek die aan de overzijde van de straat gevestigd was. Ik zou zes jaar blijven, niet op hetzelfde adres, maar wel in Nijmegen. Wat herinner ik mij nog van die zes jaren? Ik liep colleges, nam deel aan practica, schreef drie scripties, zat uren achter de boeken en spendeerde nog veel meer uren aan quasidiepzinnige gesprekken met jaargenoten. Herinner ik mij dat of weet ik dat? Het overzicht van mijn bezigheden in die dagen zou waarschijnlijk ook gegeven kunnen worden door iemand die mij in die tijd niet gekend heeft. Hij zou het weten omdat dat is wat studenten doen, althans deden in die dagen. En zo komt het wellicht ook dat ik het weet zonder het mij echt te herinneren.

Heb ik dan geen echte herinneringen aan die tijd? Jawel, ik herinner mij nog heel goed het raspende stemgeluid van professor Prick, de malle lorgnet en de houten motoriek van professor Buytendijk, de verveelde oogopslag van professor Rutten die er zichtbaar geen zin in had. Ik herinner mij het collegezaaltje aan de Berg en Dalseweg, en de statistiekdocent die alsmaar rekenfouten maakte. Maar dat zijn geen concrete herinneringen, enkel de restanten van wat ik vele malen heb meegemaakt, terwijl ik toch geen precies moment kan noemen waarop het stemgeluid van Prick, de motoriek van Buytendijk of de oogopslag van Rutten mij speciaal of voor het eerst opvielen. Het gaat om dingen

die ik weet omdat ik ze herhaaldelijk heb meegemaakt en die ‘generieke herinneringen’ worden genoemd.

Zijn dat wel echte herinneringen? Die vraag dringt zich in het bijzonder op als ik mij afvraag wie ikzelf in die dagen was. Ik herinner mij dat ik wel een goede student was, nogal verlegen en niet goed met meisjes. Was ik die dingen echt of gaat het om de verzonden zelfbeschrijving van de jongeman die ik om onduidelijke redenen had willen zijn en die ik, als ik al ooit zo was, nu in ieder geval niet meer ben? Slechts weinigen zullen mij nu nog verlegen noemen en of ik inmiddels ‘goed met meisjes’ ben geworden, laat ik kiesheidshalve in het midden. Wie was ik toen werkelijk? Ben ik nog steeds min of meer dezelfde? Het ziet ernaar uit dat het overgrote deel van wat mij van mijn zes Nijmeegse jaren is bijgebleven bestaat uit het soort quasiherinneringen waarvan je je kunt afvragen of het wel echte herinneringen zijn. Herinneringen aan concrete incidenten of gebeurtenissen heb ik wel, maar zij zijn verrassend schaars. Zij betreffen bovendien meestal onbeduidende zaken. Hoe professor Prick mij bij het tentamen neurofysiologie wegstuurde met de opdracht eerst zijn colleges maar eens te komen volgen en waarbij ik mij afvroeg of hij mijn afwezigheid bij die drukbezochte colleges werkelijk had opgemerkt of er maar een slag naar sloeg. Twee maanden lang liep ik ieder college en meldde mij daarna opnieuw met een triomfantelijk: ‘Ik heb uw college gelopen!’ ‘Dat weet ik, jong, ik heb je wel zien zitten.’

Ik heb dit verhaal menigmaal verteld, daarbij steevast het stemgeluid van Prick imiterend. Is dit een authentieke autobiografische herinnering? Praatte Prick echt zo raar? Of heb ik dat verzonden bij het hertvertellen? En waarom heb ik juist dit op zichzelf onbetekenende incident onthouden en kan ik mij van de inhoud van zijn colleges en van al die andere colleges van andere docenten vrijwel niets meer herinneren? Waarom onthoud ik dit soort onzin en vergeet ik de belangrijke dingen waarvoor ik speciaal naar Nijmegen was gekomen?

Het autobiografische geheugen van mensen is zeer onvolkomen en bovendien in hoge mate selectief. Hoe komt dat en zit er systeem in?

Over het langetermijngeheugen en zijn grondslagen

Het geheugen is een van de oudste onderwerpen van studie in de psychologie en nog steeds zijn er velen die zich daarmee bezighouden. Anders dan het woord suggereert, beschikken mensen niet over een enkele faculteit die 'het geheugen' heet, maar over vele soorten geheugens. Men onderscheidt het kortetermijngeheugen van het langetermijngeheugen, het semantische geheugen van het autobiografische geheugen, het expliciete geheugen van het impliciete geheugen, en met deze opsomming is de lijst van te onderscheiden 'functionele partities' van het geheugen niet uitgeput.

Ik beperk mij tot het langetermijngeheugen, waarvan zowel het semantische als het autobiografische geheugen deel uitmaakt. Het semantische geheugen omvat onze, al dan niet vermeende, kennis van de wereld in het algemeen: hoe de dingen heten, er uitzien en in elkaar steken en hoe oorzaken en gevolgen meestal samenhangen. Al die dingen hebben wij ooit geleerd, maar meestal weten wij niet meer wanneer, waar, hoe en van wie. In die vorm is onze kennis opvallend resistent tegen vergeten: wie eenmaal weet wat een kat is, zal dat niet gemakkelijk weer vergeten.

Het autobiografische geheugen omvat onze herinneringen aan concrete gebeurtenissen en ervaringen: wanneer en waar zij zich afspeelden, wie erbij waren en wat er gebeurde. Dat zou althans de ideale situatie zijn, maar het wil nog wel eens voorkomen dat wij ons gebeurtenissen uit het verleden, zo wij ons die al herinneren, slechts fragmentarisch herinneren. Velerlei factoren spelen daarbij een rol, waarvan tijdsverloop de belangrijkste is. Naarmate een gebeurtenis langer geleden heeft plaatsgevonden, is de

kans groter dat wij ons haar niet of slechts onvolledig herinneren. Dat is een conclusie waartoe Herman Ebbinghaus al in 1885 kwam.¹ Van hem stamt de bekende ‘vergeetcurve’, die weergeeft dat vergeten eerst snel verloopt en daarna afvlakt.

Wat houdt onthouden eigenlijk in? Is iedere herinnering een spoor dat ergens in het brein ligt opgeslagen, klaar om gereactiveerd te worden als daar aanleiding toe is? Die gedachte leek experimentele steun te vinden in de bevindingen van Wilder Penfield.² Tijdens hersenoperaties stimuleerde hij plekken in de cortex van zijn patiënten met elektrische stroompjes. Sommigen van hen – die tijdens zulke operaties bij kennis konden blijven omdat de hersenen geen pijnreceptoren bevatten – rapporteerden dat zij daarbij levendige en gedetailleerde herinneringen aan specifieke gebeurtenissen kregen. Iedere herinnering ligt ergens op een bepaald plekje in de hersenen, zo leek de conclusie. Maar die werd later doeltreffend weersproken door Elizabeth en Geoffrey Loftus.³ Penfields conclusie wordt tegenwoordig nog door weinigen ernstig genomen.

In plaats daarvan zijn wij teruggekeerd naar de oudere opvatting van Karl Lashley,⁴ die op grond van zijn experimenten concludeerde dat herinneringen niet op bepaalde plaatsen in de hersenen liggen opgeslagen, maar verspreid (*distributed*). Dat strookt met de opvatting van Donald Hebb,⁵ die toen hij die in 1949 publiceerde nog niet meer dan een hypothese was. Die hypothese hield in dat herinneringen in het brein liggen opgeslagen als netwerken van neuronen. Wanneer zenuwcel A zenuwcel B herhaaldelijk tot vuren brengt, maakt ‘*some growth or metabolic change*’ het vermogen van de ene cel om de andere tot vuren aan te zetten groter. Herinneringen worden geconserveerd in de vorm van netwerken van neuronen, die blijvende veranderingen in het brein vormen.

Was dat alles toen Hebb het schreef nog een hypothese, inmiddels hebben onderzoekers als Gary Lynch en Eric Kandel,⁶ welke laatste er een Nobelprijs voor kreeg, aan de hand van diemodel-

len aangetoond dat zulke anatomische veranderingen in de neurale structuur van de hersenen daadwerkelijk aantoonbaar zijn. Voor de vorming van permanente herinneringen zijn het mediale deel van de temporale cortex en aanliggende structuren, in het bijzonder de hippocampus, van belang. Op langere termijn worden zulke herinneringen echter onafhankelijk van de hippocampus en kunnen geheel gelokaliseerd worden in de sensorische cortex.⁷ En dat wijst erop dat eenmaal in de hersenen aangelegde neurale structuren blijkbaar onderhevig zijn aan reorganisatie.

Heeft iedere herinnering dan zijn eigen neurale net? Zeker. Zijn er dan wel genoeg neuronen voor al die herinneringen die mensen hebben? Dat is moeilijk voor te stellen, maar dat komt voornamelijk door een schaalprobleem. Wij kunnen ons moeilijk voorstellen dat ons relatief kleine brein miljarden neuronen bevat, die gezamenlijk een gigantische neurochemische fabriek vormen. Zou hij de schaal hebben die voor chemische fabrieken gebruikelijk is, dan zou hij een enorm oppervlak beslaan. Daarbij komt dat een enkele zenuwcel via vertakkingen, dendrieten genaamd, verbonden is met duizenden andere zenuwcellen, waardoor het aantal mogelijke netwerken in de triljoenen loopt.

Het oproepen van herinneringen

Herinneringen komen niet vanzelf terug, zij worden opgeroepen door zintuiglijke prikkels, die in het jargon *retrieval cues* worden genoemd. Een stem, een geur of een plaats zijn van die *cues* die een herinnering – gewild of ongewild – kunnen oproepen. Zo'n *cue* zet het bijbehorende neurale substraat aan tot vuren, waarna het daarmee verbonden neurale netwerk wordt geactiveerd. De verschillende aspecten van de herinnering, verspreid in het netwerk, worden weer bijeengebracht. Voor sterke herinneringen, omdat zij recent zijn en/of markante gebeurtenissen betroffen die wij daarom herhaaldelijk hebben opgeroepen, lukt dat meest-

al redelijk. Bij minder markante en vooral oude herinneringen lukt dat lang niet altijd volledig en foutloos. Herinneringen die *cues* met andere herinneringen delen, en dat zijn er onvermijdelijk vele, worden bovendien gemakkelijk onderling verward: je neemt in zo'n netwerk gemakkelijk een verkeerde afslag.

Herinneren is een reconstructief proces.⁸ Herinneringen moeten als het ware telkens opnieuw worden geassembleerd. Is dat op zichzelf al een onzeker proces, het wordt nog onzekerder doordat sinds de herinnering werd verworven het geheugen niet in rust is gebleven, maar talloze nieuwe, min of meer verwante herinneringen heeft vastgelegd en zich onder invloed daarvan vele malen heeft gereorganiseerd. Daarbij komt dat wij ons meestal iets herinneren met een bepaald doel voor ogen: op het moment van herinneren willen wij iets verklaren, vergelijken of juist onderscheiden, of wellicht zelfs iets verontschuldigen. Zulke bedoelingen bij het oproepen kunnen gemakkelijk invloed uitoefenen op de inhoud en volledigheid van de opgeroepen herinnering. Herinneren is, in de woorden van Frederic Bartlett, een *imaginative reconstruction*.⁹ Onze gemoedstoestand op het moment van herinneren, door Bartlett *attitude* genoemd, is van overwegende invloed op wat wij ons herinneren. Onze herinnering moet, zegt Bartlett, dienen om onze momentane *attitude* te rechtvaardigen. Eerst komt die *attitude* en dan pas de herinnering 'in such a way as to satisfy, or fortify, the attitude'.¹⁰

Over vergeten

Men hoeft geen kenner van het onderwerp te zijn om te weten dat mensen gebeurtenissen uit hun verleden massaal vergeten en dat zulk vergeten, als eerder opgemerkt, vooral gebeurtenissen uit het verre verleden treft. Hoe komt dat?

Twee theorieën strijden in de literatuur om de voorrang. De eerste daarvan is de 'vervaltheorie', die inhoudt dat met het ver-

lopen van de tijd 'de sporen' van de herinnering aan verval onderhevig zijn, zoals regen en wind in een steen gebeitelde tekst doen vervagen. De daarmee rivaliserende theorie is de 'interferentietheorie'. Die theorie stelt het geheugen voor als een combinatie van twee onderscheiden processen: een databestand waarin herinneringen in welke vorm dan ook worden opgeslagen, en een zoekproces dat herinneringen uit het databestand ophaalt. De interferentietheorie houdt in dat vergeten niet ontstaat door verval van het databestand, maar doordat het zoekproces een steeds grotere kans heeft te falen. Waarom? Omdat sinds het vormen van een bepaalde herinnering er steeds nieuwe herinneringen zijn bijgekomen, die met die bepaalde herinnering verward kunnen worden doordat zij met die herinnering *retrieval cues* delen. Dat maakt dat bij het oproepen door middel van zulke *cues* oude herinneringen het steeds vaker moeten afleggen tegen andere en vooral jongere herinneringen. Oude herinneringen zijn in die opvatting niet onherroepelijk verloren gegaan, zij zijn slechts zoekgeraakt.

Welke van deze twee theorieën over vergeten is de meest waarschijnlijke? Het probleem is dat men daarover niet op proefondervindelijke gronden kan beslissen: helemaal weg of alleen maar zoek, het resultaat is hetzelfde. Voor de interferentietheorie pleit de ervaring dat wij aanvankelijk verloren gewaande herinneringen dikwijls met extra inspanning en met behulp van extra *cues* toch nog kunnen oproepen. Wij kunnen ons dikwijls meer herinneren dan wij aanvankelijk dachten. Maar dat sluit niet uit dat andere herinneringen geheel verdwenen zijn.

Vergeten moet niet enkel gezien worden als een anomalie van het geheugen. Vergeten wij sommige dingen niet opdat wij andere dingen kunnen onthouden? Hoe zou het ons te moede zijn als wij ons letterlijk alles, hoe onbetekenend ook, zouden herinneren? Dat overkwam Shereshevskii, het door Alexander Luria bestudeerde 'geheugenwonder'.¹¹ Hij kon niet vergeten: de geringste aanleiding overspoelde hem met herinneringen. Hij kon geen

boek lezen of een eenvoudig gesprek voeren, en enkel in zijn levensonderhoud voorzien als rondreizende kermisattractie die onwaarschijnlijk lange reeksen woorden kon onthouden.

Waarom vergeten goed is

Voor het autobiografische geheugen geldt dat vergeten regel is en onthouden uitzondering. Dat is zowel goed als slecht. Waarom goed? Het overgrote deel van wat wij meemaken is de moeite van het onthouden niet waard en zou ons slechts afleiden van en verwarren bij waar wij op enig moment mee bezig zijn. In de woorden van Luria: *'In a world of constantly changing environment, literal recall is extraordinarily unimportant.'*¹²

Vergeten is ook goed of, beter, genadig omdat ieder wel zaken meemaakt die hij zich liever niet herinnert: teleurstelling, verdriet, of enkel verveling. Proberen wij echter negatieve ervaringen moedwillig te vergeten, dan heeft dat precies het tegenovergestelde effect: zulke herinneringen hebben een goede kans om extra vaak terug te keren. Dat heet 'het witte beren-effect'.¹³ Gaat het daarbij om zeer traumatische gebeurtenissen, dan bestaat de kans dat men een Post-Traumatische Stress-Stoornis (PTSS) ontwikkelt, een psychiatrisch syndroom waarvan het belangrijkste symptoom 'intrusies' is: voortdurend terugkerende ongewenste beangstigende herinneringen.

De Post-Traumatische Stress-Stoornis is de typische reactie op zeer sterke traumatisering die eruit bestaat dat men niet kán vergeten. Freud dacht daar echter anders over. Naar zijn oordeel is de typische reactie op traumatische ervaringen nu juist een speciale vorm van vergeten, die hij 'verdringen' noemde. Er zijn volgens Freud herinneringen die zo beschamend en daarom zo schuldbeladen zijn, dat zij niet in het gewone autobiografische geheugen worden opgenomen, maar worden verbannen naar het onbewuste, waaruit zij niet met de gebruikelijke mnemoni-

sche middelen (*cues* derhalve) kunnen worden opgeroepen. Maar zij blijven daar wél aanwezig en actief: zij verstoren ons gevoedsleven en ons gedrag. Zij manifesteren zich in vermomde vorm in onze dromen, vrije associaties en onschuldig ogende versprekingen (*Fehlleistungen*). Alleen wie de symbooltaal van het onbewuste kent – de psychoanalyticus – kan ze duiden voor wat zij zijn: restanten van onverwerkte traumatische jeugdervaringen.¹⁴

De theorie over verdringen kreeg in de laatste decennia van de vorige eeuw een nieuwe impuls door de beweging van de hervonden herinneringen, die zich vooral in de Verenigde Staten manifesteerde.¹⁵ Volwassen personen, meestal vrouwen, hervonden plotseling en meestal met hulp van hun psychotherapeut de herinnering dat zij op prille leeftijd seksueel waren misbruikt, meestal langdurig en niet zelden gewelddadig. Waren zulke herinneringen eenmaal hervonden, dan dienden de daders alsnog met hun wandaden te worden geconfronteerd en justitieel ter verantwoording geroepen. Het aantal van zulke gevallen groeide in de jaren tachtig zo snel, dat van een epidemie gesproken kon worden. De gevolgen waren ingrijpend: duizenden ontwrichte families en honderden bizarre strafzaken. Ik heb mij daar elders uitvoerig over uitgelaten.¹⁶

Dat roept de vraag op of verdringen werkelijk voorkomt en hoe dat dan (neuro)psychologisch in zijn werk gaat. Wie de empirische literatuur beziet, komt tot de conclusie dat het existentiebewijs voor verdringen nog steeds ontbreekt, ondanks verwoede pogingen van velen om het te leveren.¹⁷ Maar als verdringen inderdaad niet voorkomt, waar komen dan al die, niet zelden gruwelijke, hervonden herinneringen vandaan? Zijn dat pseudoherinneringen? Komt het voor dat mensen zich dingen herinneren die nooit hebben plaatsgevonden? Zeker, dat komt voor. Het meest komen partiële pseudoherinneringen voor: delen van de herinnering zijn authentiek – waar gebeurd – maar allerlei bijzonderheden zijn op een later tijdstip veranderd of toegevoegd

doordat men er van anderen over gehoord heeft of er zelf zaken bij heeft bedacht.¹⁸

Aan de wortel ervan ligt het verschijnsel van de bronamnesie: men houdt niet helder in de gaten uit welke bron herinneringen stammen.¹⁹ Als zodanig is het een alledaags verschijnsel en dikwijls doet het er ook niet zoveel toe uit welke bron wij onze kennis hebben, zolang hij maar correct is. Maar juist informatie die men niet uit de eerste hand heeft, dat wil zeggen niet uit eigen waarneming en ervaring, is voor haar betrouwbaarheid beslissend afhankelijk van de vraag wat er de bron van was en hoe betrouwbaar die is. En als een oneigenlijke bron van informatie moeite doet om zichzelf onzichtbaar te maken, bijvoorbeeld door zich van hypnotische inductie te bedienen, is de kans op (partiële) pseudoherinneringen groot. Gebrekkige *source monitoring* is een belangrijke bron van partiële pseudoherinneringen.

Het probleem is nog groter: het is mogelijk gebleken om complete pseudoherinneringen bij mensen in te planten.²⁰ Niet iedereen is daar even kwetsbaar voor. Door kinderen aanhoudend te vragen om te vertellen over nooit gebeurde zaken, slaagden Stephen Ceci en Maggie Bruck erin om bij hen levendige en gedetailleerde herinneringen aan nooit gebeurde ervaringen in te planten. En ook ikzelf slaagde er met enkele collega's in, om met behulp van in een onschuldig ogende vraag verborgen valse informatie, bij volwassen proefpersonen een complete pseudoherinnering in te planten.²¹

Waarom vergeten slecht is

Onthouden heeft overlevingswaarde, vergeten is gevaarlijk. Zonder herinnering aan wat ons eerder overkwam, lopen wij de kans telkens weer dezelfde fouten te maken. Dat zou spoedig fataal aflopen. Hoewel ook het onthouden van concrete autobiografische gebeurtenissen zeker overlevingswaarde heeft, mogen wij

ons toch gelukkig prijzen dat het grootste deel van het onthouden van wat voor ons overleven beslissend is, niet afhankelijk is van ons expliciete geheugen, maar van wat men het impliciete geheugen noemt. Het gaat om door ervaring verkregen kennis waarvan wij dikwijls niet weten of ons in ieder geval niet realiseren dat wij die hebben, maar die wel in ons gedrag tot uitdrukking komt.

Dat er zo iets als onbewuste kennis bestaat, kwamen onderzoekers op het spoor bij de bestudering van patiënten met hersenbeschadigingen, in het bijzonder met letsel in de hippocampus. Het blijkt voor te komen dat mensen niet in staat zijn een eenvoudige lijst van woorden te onthouden, zich zelfs niet meer kunnen herinneren dat zij die lijst nog maar kort tevoren onder ogen hebben gehad. Legt men ze vervolgens een hele reeks van beginlettergrepen van die woorden voor met de opdracht de woorden af te maken, dan blijken de eerder aangeboden, maar inmiddels weer vergeten woorden vaker onder de afgemaakte woorden voor te komen dan op zichzelf even goed mogelijke alternatieven.²² Dit effect wordt in de literatuur *priming* genoemd. Patiënten met beschadigingen in de visuele cortex waardoor een deel van hun gezichtsveld verloren is, kunnen van in het blinde deel van hun gezichtsveld aangeboden prikkels aard en plaats aanmerkelijk beter raden dan volgens toeval verwacht mocht worden. Dit effect wordt in de literatuur *blindsight* genoemd.²³

Onbewuste kennis komt niet alleen voor bij patiënten met hersenbeschadigingen. Iedereen blijkt te kunnen beschikken over een omvangrijk arsenaal van kennis en ervaring dat in het gedrag tot uitdrukking komt, maar niet onder woorden kan worden gebracht. Zo kunnen mensen met behulp van voorbeelden van correcte uitdrukkingen, de regels van kunstmatige (Markov) grammatica's leren toepassen zonder de regels van zulke grammatica's onder woorden te kunnen brengen.²⁴ Dat is de wijze waarop wij op prille leeftijd onze moedertaal geleerd hebben.

Meer dan de inhoud van een expliciete herinnering aan een er-

varing is de ermee verbonden emotie belangrijk voor het overleven. Dat spreekt vooral in het geval van bedreigende gebeurtenissen. Doen de omstandigheden van een bedreigende gebeurtenis zich opnieuw voor, dan is voor overleven onmiddellijke reactie geboden. Uit het werk van Joseph LeDoux weten wij dat emotionele herinneringen ook subcorticaal, in de amygdala en aanliggende structuren, bewaard worden en eveneens subcorticaal tot een onmiddellijke reactie als vluchten kunnen leiden.²⁵ Deze subcorticale weg is sneller dan de eveneens beschikbare, maar trage corticale weg. Er zijn van die omstandigheden waarin snelheid van reactie van beslissende betekenis is.

Nog belangrijker dan al het voorgaande dunkt mij de constatering dat operant en klassiek conditioneren en het leren van procedurele en motorische vaardigheden die het overgrote deel van ons alledaagse gedrag sturen, geen bewustzijn vergen en derhalve ook geen expliciete herinnering. Van zulk gedrag kunnen wij wel weet hebben als wij de moeite nemen om er onze aandacht op te richten, maar het aanleren en de uitvoering ervan zijn daar niet van afhankelijk. Niet zelden zou bewuste aandacht voor de uitvoering zelfs verstorend werken. Pianisten, bijvoorbeeld, kunnen bij het spelen maar beter niet gaan tobben over hoe het nu verder moet en wat de juiste vingerzetting ook al weer was. Een goed autobiografisch geheugen heeft ongetwijfeld overlevingswaarde, maar het grootste deel van de kennis die voor enkel overleven van beslissende betekenis is, is daarvan gelukkig niet afhankelijk.²⁶

Hetgeen mij brengt tot de volgende en vooralsnog laatste reden waarom vergeten van autobiografische informatie slecht is. Wie zich zijn persoonlijke verleden niet herinnert verliest zichzelf. Wij zijn de herinneringen aan wie wij waren en wat wij deden. In de woorden van Steven Rose: *'The self must be defined as the sum of the experiences to date of the individual.'*²⁷ Wij zijn het verhaal dat wij van onszelf scheppen en aan anderen voorhouden. Telkens als wij een herinnering verliezen, sterft een deel van

ons.²⁸ Is dat de reden waarom zo velen dagboeken bijhouden? Dat is in ieder geval de tragiek van de lijdens aan dementie: een mens zonder een herinnerd verleden, is een mens zonder identiteit, een lege huls zonder betekenis en belang.

Maar vergeten, juist van autobiografische bijzonderheden, is onvermijdelijk. Wij bestrijden dit smartelijke verlies door het scheppen van persoonlijke mythen, waarvan autobiografieën en memoires wel de meest markante voorbeelden zijn. Iedere biografie weet dat de autobiografie van zijn onderwerp wel zijn meest onbetrouwbare bron is, ook of juist wanneer de biografie bij de aanvang meedogenloze oprechtheid belooft.

De angst voor verlies van ons verleden leeft vooral in onze welhaast onbedwingbare neiging om in gezelschap herinneringen op te halen. Dat doen wij niet alleen zeer selectief, maar ook zeer onbetrouwbaar. Onze reminiscenties zijn vrijwel altijd interessanter en onze eigen rol erin centraler dan ze in werkelijkheid waren. Niet zelden vertellen wij wat wij hadden moeten zeggen of doen in plaats van wat wij werkelijk zeiden of deden. Realiseren wij ons aanvankelijk het verschil meestal nog wel, spoedig houden wij onze opgesierde verhalen voor de waarheid. Een markant voorbeeld van deze gang van zaken vormt de getuigenis van John Dean over een cruciaal gesprek met Richard Nixon ten tijde van de Watergate-affaire. Nadat Dean daarover verklaard had, bleek er ook een geluidsopname van dat gesprek te bestaan. En toen bleek dat Deans verklaring grotendeels op fantasie berustte. Zijn verklaring bevatte niet wat er werkelijk gezegd was, maar *'the meeting as it should have been'*.²⁹

De neiging tot *narrative embellishment* is algemeen. Dit opsieren van het eigen verleden is meestal een onschuldige bezigheid. Ik kan er zelf ook wat van. Word ik daarop door mijn huisgenoten betrappt, dan verweer ik mij stevast met de mededeling dat ik mij enkel te buiten ga aan *fictionalizing reality*. Deze door mijzelf bedachte aanduiding lijkt mij passend voor de wijze waarop mensen hun verleden met terugwerkende kracht een draaglijke vorm weten te geven.

De gewoonte het verleden te herschrijven heeft de keerzijde dat als wij dat doen in een toestand van neerslachtigheid of zelfs depressie, onze herschrijving van het verleden ook zwart wordt bijgekleurd, waardoor het probleem zich verdiept en een negatieve spiraal ontstaat die velen dan niet meer op eigen kracht kunnen ombuigen.

Dat het expliciete autobiografische geheugen van mensen slecht is en gemakkelijk vervormbaar, is in het dagelijkse leven geen groot probleem. Meestal zijn alleen recente autobiografische herinneringen gemakkelijk oproepbaar.³⁰ Dat zijn ook de herinneringen die voor ons onmiddellijke gedrag het belangrijkst zijn: welke afspraken wij gemaakt hebben, welke beloften gedaan, waar wij onze sleutels hebben neergelegd en waar wij vanmorgen onze auto geparkeerd hebben. Het herschrijven naar eigen smaak van ons verleden is meestal een onschuldig tijdverdrijf. Meestal, maar er zijn van die gevallen waarin onze neiging tot *fictionalizing reality* desastreuze gevolgen kan hebben, bijvoorbeeld als wij als getuigen optreden in rechtszaken. Dan worden wij geacht de waarheid en niets dan de waarheid te spreken. Maar bestaat er wel zoiets als de autobiografische waarheid? Op die vraag moet ik het antwoord schuldig blijven.